

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф.д-р Маргарита Николаева Атанасова

професионално направление: 3.8. Икономика, научна специалност:

Икономика и организация на труда

Относно: дисертационен труд за присъждане на научно-образователната степен

„доктор” в професионално направление: 3.8. Икономика, научна специалност:

Статистика и демография

Автор на дисертационния труд: Евелин Славомирова Йорданова

Тема на дисертационния труд:

Фактори за продължителност на живота в добро здраве в България

1. Информация за дисертанта

В представената за целите на настоящата процедура „Справка за проведения учебен процес“ на Евелин Славомирова Йорданова като задочен докторант в секция "Икономическа и историческа демография" (Институт за населението и човека, Българска академия на науките) се откроява успешното изпълнение на образователните и изследователските задачи, които са предвидени по учебен план за докторанта, вкл. изпълнение на образователната програма, апробация на изпълнението на научната програма и публикации на научни резултати по темата на дисертацията. Систематизираната информация за образователната подготовка на дисертанта (през 1999 г. завършва ОКС Магистър по специалност „Статистика и иконометрия“, УНСС) и за трудовата заетост (през 1999 г. започва работа в НСИ като експерт в отдел „Статистика на здравеопазването и правосъдието“, където работи и към настоящия момент) показва, че обучението в ОНС доктор и дисертационното изследване в областта на продължителността на живота може да се разглежда като логически и очакван етап от професионалното развитие на Евелин Славомирова Йорданова. Успешното съчетаване на работните ангажименти с изследователската дейност се разкрива и чрез активното участие на дисертанта в разнообразни изследователски проекти, които са тематично свързани с проблематиката на дисертационния труд - вкл. „Разходи за здравеопазване по заболявания“ (2013 – 2016); „Наблюдение на болничните услуги“ и др. Към настоящия

момент тя е ръководител на проект „Пре-тестване на нови променливи за бъдещите вълни на Европейско здравно интервю” (2017 – 2020).

2.Актуалност на темата и обща характеристика на представения дисертационен труд

В условията на нарастване на продължителността на живота се увеличава интересът за търсене и намиране на ключови фактори за осигуряване продължителен живот в добро здраве на хората с всички произтичащи от това полезни последствия както върху публичните финансови системи така и върху трудовия пазар и качеството на живот в страната. Представеният за рецензиране дисертационен труд се фокусира върху задълбоченото познаване и разбиране на факторите, които оказват влияние върху продължителността на живота в добро здраве. Самата концепция за съчетаване на доброто здраве с нарастване на продължителността на живота е когнитивна основа за научни търсения в областта на усъвършенстване на качеството на живота, разкриване на резерви за стабилизиране на икономическата активност на населението, подобряване на състоянието на публичните финансови системи. В контекста на съвременните демографски процеси и механичните движения на населението в условията на постепенно формирация се интегриран Европейски трудов пазар през последните години в България темата за динамиката на демографската структура и нарастващия дял високите възрастови групи заема традиционно място в редица стратегически и политически документи на национално и регионално ниво. Темата за състоянието и динамиката на количествените и качествените параметри на населението от високите възрастови групи е предмет на изследвания в разнообразни ракурси като: качество на живот, потенциал за осигуряване на икономически активни лица, параметри на осигурителната система и др. От тези позиции избраната **изследователска тема се откроява с безспорна актуалност** и потенциал да предложи необходимо на настоящия етап знание, което е значим компонент от информационната база за вземане на решения в областта на политиките и мерките за повишаване на качеството на живота и за активизиране на населението от високите възрастови групи като част от работната сила и човешкия капитал.

Дисертационният труд е в обем от 264 страници-181 страници основен текст (увод, изложение в три глави, заключение) и 79 таблици като приложения, които са тясно свързани със съответните части на изследването. В съдържателно отношение основното изложение е структурирано в три глави, **първата** от които (Теоретични и методологични

основи на изследването) е посветена теоретико-концептуалните основи на изследването с фокус върху теоретични концепции и понятиен апарат за изследване (вкл. и измерване) на живота в добро здраве, при което се отделя внимание на основни концепции и дефиниции за здравето и живот в добро здраве, измерители на здравето, съществуващи класификации на здравните показатели. В тази теоретична част се прави преглед на литературните постижения в областта на фактори, които оказват влияние за добро здраве и методи за изчисляване на очаквана продължителност на живота в определено здравно състояние (метод на Съливан и други методи за изчисляване на очаквана продължителност на живота в определено здравно състояние). В контекста на целите на изследването тук се проучват и систематизират показатели за очаквана продължителност на живота в добро здраве. (вкл. и преглед на практиката на Евростат в тази област) и се очертават основните характеристики на информационната база. В тази част от дисертацията дисертантът показва, че притежава умения за селектиране и анализ на подходящи литературни източници (в списъка на използваната литература са включени 82 източника (36 на кирилица, 40 на латиница и 6 интернет източника), което е в основата на успешното изграждане на методическата рамка и възприетата изследователска теза: през периода 2011 – 2016 г. очакваната продължителност на живота в добро здраве при раждане на мъжете и жените в България намалява, за разлика от повечето европейски страни. Определящите фактори за увеличаване на продължителността на живот на хората (включително и в добро здраве) са, от една страна, развитието на системата на здравеопазване (ресурси, медицински дейности, достъп и качество на здравеопазването, финансиране), и от друга – причини извън здравната система – в демографски, икономически и социален контекст. В настоящия дисертационен труд се разглеждат основни фактори, допринасящи за здравословното състояние, които излизат извън рамките на здравната система и които се поддават на въздействие от страна на политиките на държавата, а именно образование, доходи, условия на живот и околна среда. **Втора глава** (Различия на живота в добро здраве в България през периода 2011 – 2016 година) представя резултатите от задълбочено авторско изследване на продължителността на живота в добро здраве в разнообразни структури разрези- по пол и възраст с акцент върху възрастовата група над 65 г. В тази част се открояват редица изследователски резултати, сред които в настоящата рецензия се посочват: очаквана продължителност на живота в добро здраве в България в съответствие с европейската статистическа практика; сравнителен анализ на очакваната продължителност на живота в добро здраве в България през 2014 г. по пол и възраст, изчислен при използване на

данни от Евростат, различия в общия коефициент на здраве по области през периода 2011 – 2016 година; очаквана продължителност на живота в добро здраве при раждане и на 65 г. през 2014 г. по пол и по области; сравнителен анализ на живота в добро здраве по пол и възраст през периода 2011 – 2015 г.; Качествен анализ на въпроса GALI, използван в националните въпросници на някои страни-членки; Различия в показателите, изчислени при използване на концепциите за наличие на ограничения и самооценка на здравето. **Трета глава** на дисертацията (Изследване на влиянието на избрани социално-икономически фактори за продължителност на живот в добро здраве в България през 2014 година) е посветена на проведения от дисертанта анализ на избрани социално-икономически фактори за продължителност на живота в добро здраве в България през 2014 година с акцент върху образованието, доходите, жилищните условия и околната среда.

Дисертационният труд се характеризира с ясен и разбираем стил на изложение и професионално представяне на табличната информация. Приложенията към основното изложение обхващат резултатите от мащабно и задълбочено проучване (анализ, селекция и систематизиране) на информационната база на Евростат, във връзка с което разработеният табличен материал се откроява със своята полезност за бъдещи проучвания по проблемите на очакваната продължителност на живота в добро здраве.

3. Цел, задачи, обект и предмет на дисертационния труд

В дисертационния труд в съответствие с изискванията се представят ключовите компоненти на методическата рамка на изследването като се отделя място за дефиниране както на предмета (продължителността на живота в добро здраве на мъжете и жените в страната, при раждане и на възраст 50 и 65 години) и обекта (постоянното население на България и подсъвкупностите на мъжете и жените през периода 2011 –2016 година) така и на целта, и задачите, така и на възприетите ограничения.

Основна цел на изследването е да се характеризира очакваната продължителност на живота в добро здраве на мъжете и жените в България, при раждането и по възраст, както и да се изследва влиянието на основни социални фактори, които допринасят за изменението ѝ. За постигане на тази цел дисертантът си поставя разнообразни изследователски задачи, които се структурират по подходящ начин и детерминират структурата на основното изложение на дисертационния труд.

Сложната същност на проучвания предмет и значителното разнообразие в подходи и показатели в анализ на доброто здраве изисква да се възприемат редица ограничения в изследването, които са свързани със селектиране на два показателя: „Очаквана продължителност на живота в добро здраве” (използва се популярния в тези тематични изследвания въпрос GALI2) и „Очаквана продължителност на живота в добро здраве на база самооценката за здравето” (използва се въпрос с пет-степенна скала за отговор), за които са налични съпоставими данни на национално ниво и за международни сравнения. Основен информационен източник в изследването са индивидуални данни от изследванията Европейско здравно интервю (EHIS) и Изследване на доходите и условията на живот (EU-SILC), провеждани от НСИ по методика на Евростат, при което се откроява възможността за сравнителен анализ за страните от ЕС.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни приноси

Представеният дисертационен труд разкрива, че поставената изследователска цел е постигната, в основата на което е успешното изпълнение на поставените задачи: анализ и аргументиране на методическо решение за измерване на живота в добро здраве в България чрез подходящ показател; провеждане на статистически анализ на очакваната средна продължителност на живота в добро здраве по основни демографски признаци (пол и специфични възрасти) в България през периода 2011-2016 година и на очакваната средна продължителност на живота в добро здраве в регионален аспект (по области и в комбинация с посочените демографски признаци) през 2014 година; систематизиране и интерпретиране на резултатите от сравнителен анализ на очакваната средна продължителност на живота в добро здраве по основни демографски признаци (пол и специфични възрасти) в страните от ЕС и открояване на мястото на България сред тях през периода 2011-2015 година; анализ и селектиране на ключови ракурси от влиянието на социално-икономически фактори върху очакваната средна продължителност на живота в добро здраве в България през 2014 г. по пол.

Постигането на поставената цел и успешното изпълнение на изследователските задачи е предпоставка за открояване на конкретни приноси с характер на обогатяване на съществуващото знание за очакваната продължителност на живота в добро здраве в България, които за целите на настоящата рецензия се систематизират в следните основни направления:

► Изведени и систематизирани са същностни характеристики на широк кръг съвременни концепции за „очаквано здраве“, факторите, които му въздействат, методите за измерването му и методологичните особености на използваните показатели. От позициите на холистичен подход към детерминантите на продължителния живот в добро здраве, които излизат извън медицинските грижи, се аргументира необходимостта да се анализира и оцени влиянието на селектирани фактори (образование, доходи, условия на живот и околна среда), влияещи върху ОПЖДЗ. При това се откроява оригиналният методически контекст на проучването, което е насочено към търсене на отговора на въпроса „...не само на това още колко години едно лице на дадена възраст може да очаква да преживее, но и да се изследва каква част от тези години ще бъде изживяна в добро здраве и без ограничения.“

► Апробиран и анализиран е интегриран подход към информационните източници, които се използват в проучването, при което се анализира и аргументира необходимостта от отчитане на влиянието на субективния компонент върху резултатите. Систематизирани и допълнени са условията за осигуряване на максимална съпоставимост на данните от емпирични изследвания, провеждани по хармонизирани методология и инструментариум и използвани за сравнителни анализи в областта на продължителността на живота в добро здраве в Европа.

► Анализирани и интерпретирани в контекста на целите на дисертационния труд са оценки на влиянието на четири основни социално-икономически фактора (образование, доходи, условия на живот и околна среда) извън здравната система, върху продължителността на живота в добро здраве в България. Разкрити и потвърдени са доказателства, че от четирите избрани фактора по-голямо влияние върху субективното усещане за здраве оказват образованието и доходите на лицата. Относително по-слабо е въздействието на жилищните условия, и условията на околната среда. Идентифицирани и анализирани са националните особености в тенденциите на изменение на показателите „Очаквана продължителност на живота в добро здраве“, изчислени на база на самооценката на здравето и при отчитане наличието/ отсъствието на ограничение в резултат на здравен проблем.

► Доказани са структурни различия по отношение самооценката на здравето за жените на възраст 25 – 64 г. и за двата пола на възраст 65 и повече години, както и за наличието на ограничения сред възрастните мъже и жени. Разкрито и потвърдено е влиянието на образованието върху самооценката на здравето, докладване наличието на хронично заболяване и ограничения вследствие на здравословен проблем. Установено е наличието

на структурни различия в разпределенията по изследваните признаци за нискообразованите и високообразованите мъже и жени.

► Анализирани и представени за първи път е на по-ниско от национално ниво показател ОПЖДЗ (на база на самооценката) при раждане и на възраст 65 години по пол и по области, като са използвани данните от EU-SILC за 2014 година. Изчисленият за първи път на по-ниско от национално ниво показател ОПЖДЗ (на база на самооценката) при раждане и на възраст 65 години по пол и по области, като са използвани данните от EU-SILC за 2014 година. В регионален аспект данните разкриват, че показателят ОПЖДЗ (на база на самооценката) през 2014 г. е най-висок за мъжете и при раждане, и на 65 години, както и за жените на възраст 65 г. в област Кърджали (област с най-висока продължителност на живота на мъжете при раждане и е сред областите с по-висок от средния за страната общ коефициент на здраве през периода). Откроява се най-висока ОПЖДЗ за жените при раждане през 2014 г. в област Пловдив, а най-ниска – в област Перник.

Постигнатите изследователски резултати в дисертационния труд доказват, че Евелин Йорданова има способности за провеждане на самостоятелно научно изследване и задълбочено интерпретиране на данните от емпиричните проучвания. Представеният дисертационен труд обхваща актуални изводи за очакваната продължителност на живота в добро здраве на мъжете и жените в България и включва оценки за влиянието на основни социални фактори в тази област, което обогатява информационната база за актуализиране и усъвършенстване на политиките в сферата на образованието, доходите, условията на живот и околната среда.

Сложната и многопластова същност на изследователския предмет (продължителността на живота в добро здраве) и смелото решение на дисертанта да се фокусира върху извън-медицински детерминанти на промените в проучвания обект разкрива широко поле не само за дискусии, а и за привличане на вниманието на широк кръг заинтересовани страни към основни фактори, допринасящи за здравословното състояние, които излизат извън рамките на здравната система и които са традиционна част от политиките на макро-ниво: образование, доходи, условия на живот и околна среда. Във връзка с това препоръчвам дисертационния труд да бъде публикуван и предоставен на вниманието на изследователи и експерти, които имат интереси и отговорности в областта на продължителността на живота в добро здраве. Резултатите от дисертационното изследване сочат, че по-високото образование е определящо по отношение на: разпознаване и съответно докладване на наличието на хронично

заболяване и ограничение, свързано с дългогодишно заболяване; информираност и поведение, ограничаващо рисковете, свързани с възникване на ограничения на по-висока възраст; самоуправление и ефикасност на лечението, което също води до намаляване на степента на ограничения, свързани със заболяване или здравословен проблем. От тези позиции може да се направи изводът, че на съвременния етап образователната подготовка вече се разглежда не само като фактор за устойчиво включване в заетост, а и като предпоставка за продължителен живот в добро здраве на хората. Нарастващите неравенства имат разнообразни измерения, вкл. неравенства в образователната подготовка, които имат потенциал да сегментират определени групи от населението с относително ниска продължителност на живота в добро здраве със съответните негативни последици върху разнообразни сфери от социално-икономическото развитие. Във връзка с това може да се формулира препоръка към дисертанта в своите бъдещи изследвания да отдели внимание на тези процеси. Тази препоръка не намалява значимостта на резултатите и изводите в настоящия дисертационен труд, които са полезен и иновативен компонент от информационната база за вземане на решения в областта на политиките за повишаване на продължителността на живота в добро здраве.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

В документацията по настоящата процедура са представени три научни статии, които тематично са свързани с дисертационния труд и са в списания, включени в Националния референтен списък на НАЦИД. Две от публикациите (Йорданова, Е. (2015). За някои показатели в областта на статистика на общественото здравеопазване и разпространението на съпоставима статистическа информация от Евростат. Население/1; Йорданова, Е., (2016). Някои възможни източници на информация за оценка на въздействието на удължената трудова възраст върху здравето състояние на населението – европейска статистическа практика. Население/3), а една (Йорданова, Е., К. Дикова, (2015). Очаквана продължителност на живота в добро здраве – съпоставимост на данните на страните членки на ЕС. Социална медицина/1) е в съавторство. Тези публикации обхващат ключови акценти от дисертационния труд и са индикатор за разпространение сред по-широки кръгове на резултатите от проведеното проучване.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът обхваща 40 стр. текст и е подготвен в съответствие с изискванията като представя съществени изводи и резултати на дисертационното изследване. Посочени са основните приносни моменти и е представен списък на публикациите по

темата на дисертационния труд. В съдържателно и структурно отношение авторефератът отразява дисертационния труд и по подходящ начин представя обхвата, съдържанието и основните акценти на научното изследване.

Заключение

Представеният дисертационен труд на Евелин Славомирова Йорданова обхваща резултатите от комплексно и задълбочено изследване на актуални и значими проблеми, свързани с продължителността на живота в добро здраве. Получените резултати от самостоятелно проведеното изследване имат както теоретико-методологическа стойност, така и потенциал за практическа приложимост в областта на методическите подходи за наблюдение и анализ на ключови фактори за продължителността на живота в добро здраве и свързаните с тях политики в сферата на образованието, доходите, условията на живот и околната среда. Изводите и оценките в настоящата рецензия показват, че дисертационният труд отговаря на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България за получаването на образователната и научната степен „доктор”. Предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Евелин Йорданова ОНС доктор, професионално направление 3.8. Икономика, научна специалност „Статистика и демография“.

Рецензент:.....

Проф.д-р М.Атанасова